

BELLE TEN

Cilt: LVIII

Aralık 1994

Sayı: 223

AKDENİZ BÖLGESİ'NDE BULUNAN ÜÇ FOSİL KAFATASI

ERKSİN GÜLEÇ

ÖZET

Bu çalışmada Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen; Antalya/Karain ile Alanya/Kadınpınarı Mağaralarında bulunmuş üç fosil insan kafatası ele alınmaktadır.

Fosillerin kraniyometrik ölçümleri Martin ve Howells teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Belirli bir kültür katmanıyla birlikte bulunmadıkları için kaç bin yıl eskiye ait oldukları bilinmeyen fosillerin Accelerated Radio Carbon Dating (ARCD) tekniğiyle yaşlarının saptanmasına çalışılmış, fakat kollajen yetersizliği bazı sorunların aydınlatulamamasına neden olmuştur.

İncelemeler sonucu Antalya/Karain'den gelmiş olması muhtemel 1. kafatasının (155-1-73) orta yaşın üzerinde bir erkeğe ait olduğu ve Üst Paleolitik ya da Mezolitik çağlarda yaşadığı izlenimi vermektedir. 2. (155-2-73) ve 3. (155-3-73) kafatasları M.Ö. 3. binin başlarına tarihlenmiş ve ikisinin de birbirine yakın morfolojik özellikler gösteren dişi bireylere ait olduğu anlaşılmıştır. Bu bireylerin morfolojik açıdan özellikle Anadolu'nun bu kıyı şeridinde yaşamış toplumlarla yapısal benzerlikler taşıdığı saptanmıştır.

Giriş

Anadolu'da, insan yerleşmesinin Paleolitik dönemin başlangıcından beri var olduğu bu konuda çalışan bilim adamlarınca ortaya konmuştur. Anadolu Paleolitğine ilişkin çalışmaların artması ile Antropoloji biliminin Türkiye'de gelişmesi arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. 1925 yılında

“Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi”nin kurulması ve 1935’te Atatürk’ün direktifleriyle “Türk Antropoloji Enstitüsü” adını alarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ne taşınmasıyla birlikte ülkemizdeki Antropoloji çalışmalarında artan bir ivme gözlenir.

Antropoloji ve yakın disiplinlerin katkılarıyla elde edilen kültürel veriler, Anadolu’nun, “uygarlıkların beşiği” olma özelliğine Neolitik’ten çok daha önce, Paleolitik dönemde de hak kazandığını göstermektedir. Ancak, bu en eski Anadolu insanının bizzat kendisine ait fosil malzeme oldukça azdır¹.

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde sergilenmekte olan üç kafatası üzerinde gerçekleştirilen bu çalışma, Anadolu fosil insan formu araştırmalarına yeni veriler eklemeyi amaçlamaktadır.

Materyal

Sözü edilen fosil kafatasları Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nin Paleolitik Vitrini’nde “Karain Malzemesi” olarak sergilenmektedir. Fosiller müzeye, Hocamız Merhum Prof. Dr. Kılıç Kökten tarafından teslim edilmiştir. Birinci kafatası 155-1-73 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Müze envanter defterinde kafatasına ilişkin kayıt şöyledir:

Eserin adı , cinsi: Neanderthalic Adam kafatası, fosil

Bulunduğu yer: Antalya Karain Mağarası

Devri: Orta Paleolitik

Ölçüsü: Bakiye: Yükseklik 19.8 cm, genişlik 15 cm, eni 13 cm, diş (üstçene) ile tepe arası 13.5 cm.

Müzeye geliş şekli: Kazı başkanlığınca teslim edildi.

Müzedeki yeri: Teşhir salonu, vitrin no: 1

¹ Anadolu’da insan fosili ele geçen Paleolitik yerleşim yerleri ve insanına ilişkin osteolojik ve odontolojik buluntular;

Karain: İki süt molar, Orta Paleolitik (Şenyürek 1949b), Mağracık: Dört molar, Levalloiso-Mousterien (Şenyürek ve Bostancı 1956, Bostancı 1963), Beldibi: Kafatası parçaları, Mezolitik-Üst Paleolitik (Bostancı 1963), Kanal Mağarası: Alt molar, Aurignacien/üst süt canine, Levalloiso-Mousterien (Bostancı 1971), Belbaşı: Altçene, astragalus, tibia ve femur parçaları, Mezopolitik (Bostancı 1963), İncili Mağara: Altçene, üstçene parçası, femur ve tibia parçaları, astragalus, iki calcaneus, omur ve kafatası parçaları, Üst paleolitik (Bostancı 1973), Uçağızlı Mağara: Alt premolar, Üst Paleolitik (Güleç baskıda).

Fosil kafatası parçasının bej ile açık kahverenginde kireçli sulardan meydana gelmiş kalın bir kalkerleşmiş patina tabakası ile kaplandığı ve bunun çoğu kısmının itinç ile temizlendiği, bir kısmının örnek olarak orijinal haliyle bırakıldığı sabittir.

Kafatasının bakiyesi: Üstçene ve bir ön diş, burun, sol gözün 3/4'ü, alnın tamamı, kafatasının tepesi ve sağ yanı üstçeneye kadar tamamen mevcuttur. Kemik kısım fosilleşip sert, kireçtaşı halini almıştır. Sağ yanak, sağ göz, alnın sağ kısmı ve tepesinin sağ üst yarısı ile üstçenenin iç ve alt kısmı tamamen taş patina ile kaplıdır. Sol arkada 9 cm'lik bir parça sonradan kırılıp yapıştirılmıştır.

İkinci kafatası No. 155-2-73 hakkında aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

Eserin adı, cinsi: Paleolitik Adam kafatası parçası, fosil

Bulunduğu yer: Antalya Karain Mağarası

Devri: Üst Paleolitik

Ölçüsü: Bakiye: Yükseklik 15.2 cm, eni 12.8 cm, genişliği 16.8 cm, alın kemiği genişliği 9.8 cm.

Fosil kafatası parçasının bej ve açık kahverenginde kalkerleşmiş kireç tortusu patina içini tamamen kaplamış durumdadır. Kafatası, ön yüzünde burnun üst hizasından yukarısı; alın, sol yanı kulak deliğinden yukarısı, tepenin tamamı, arkada üst çıkıntı tamamen, sağ yan üstü tamamen bir bütün parça halinde tamamdır. Tepe arkası geriye doğru primitif bir şekilde çıkıntılıdır. Sol yanda kulak arkası ve çene kemiğinin bağlantı yeri tamamen mevcuttur. Göz çukurlarında (üst) tavanlar yerindedir. Tamamı kemik durumdan fosile dönüşmüştür. Bej kahverengi olmuştur.

No. 155-3-73 için verilen bilgiler ise aşağıdaki gibidir:

Eserin adı, cinsi: Paleolitik adam kafatası parçası

Bulunduğu yer: Antalya Karain Mağarası

Devri: Üst Paleolitik

Ölçüsü: Bakiye: Yükseklik 12.2 cm, eni 12.3 cm, genişlik 17 cm, alın kemiği genişliği 10.4 cm.

Fosil kafatası parçasının bej ile açık kahverenginde kalkerleşmiş kireç tortulu patina iç yüzününün 1-2 cm kalınlığında bir tabaka halinde kaplanmıştır. Kafatasının üst büyük parçası tamamına yakın mevcuttur. Tepe ortası kırık 2 cm genişlikte düzensiz bir delik vardır. Burun kemiğinin üst yarısı, göz çukuru tavan ve arka kemikleri, kaş, alın, yan yüzler

(sol yan kulak çevresi dahil) arka ense üstüne kadar mevcuttur. Tepe arkası yumurta biçiminde çıkıntılıdır. Arka sağ yan, sol arka yandan daha basıktır. Bej ile açık kahverengindedir. Kafatası üstünde 8 yerde kazma yaraları vardır.

İncelediğimiz bu üç kafatasına ilişkin yaptığımız araştırmalar, bunların Güney Anadolu'da bulunan ve Poleolitik dönemden beri kullanılmış olan iki mağarada bulunmuş olmaları gerektiği sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Bu mağaralardan birisi Kadıpınarı'dır. 2 ve 3 numaralı kafataslarının bu mağaraya ait olması gerektiğini düşünmekteyiz. Her ne kadar şu andaki resmi müze kayıtları bu iki kafatasını Karain malzemesi olarak göstermekteyse de malzemeyi müzeye teslim eden Hocamız Prof. Dr. Kılıç Kökten'in Türk Arkeoloji Dergisi'nin VIII. cilt, 2. sayısındaki incelemesinde yer alan bilgiler ve fosillerin bulunduğu sırada birlikte çalıştığı Yard. Doç. Dr. Güner Soylu ile yapılan sözlü görüşmeler bu iki kafatasının Kadıpınarı'na ait olduğunu ortaya koymaktadır.

Kökten (1959), adı geçen yazısında şöyle demektedir:

"... Alanya'da Oba Köyü civarında, Kadıpınarı mevkiinde ve Çömerme Dağı'nda tesbit ettiğimiz 'Gâvurini, Direkli ve Karadelik' mağaralarında 'Kadıpınarı' (Gâvurini) Mağarası'nda çalıştık. Burası büyük mağaralarımız arasındadır... Bakır Çağı tabakası oldukça kalındır. Madensiz olan kat, Karain'in 'B' bölmesinde, Çarkini'nde, Öküzini'nde tesbit edildiği gibi Orinyasiyen (Aurignacien) katuna yani üst Paleolitikte istinat etmektedir. Küçük çapta geçici bir araştırma kazısı olması dolayısıyla bu mağarada fazla durmadık. Burada daha fazla masraflı olacak kazılar için her bakımdan iyi hazırlanmak icabetmektedir. Mağaranın derinliklerinde yapılan araştırmalar neticesinde, dipte akmakta olan bir suyun kenarında insana ait iskelet kalıntılarıyla karşılaştık. Elimize geçen kafalar üzerindeki keskin yarıklar ve deliklerden, derince-uzun sıyrıklardan burasının atma bir mezarlık olduğu, iskelet sayısının azlığına bakılırsa suya inenlerin düşüp orada kaldıkları veya prehistorik devirlerde, denizden veya kıyılardan gelen ilk müstevlilerinin marifetleri olduğu sezilmektedir. Elimizde Üst Paleolitikte ait olması kuvvetle muhtemel birkaç insan kafatası ve çene parçaları var. Sertleşmiş kum tabakaları (greli) içerisinde (müstevli) zorlukla sökülmüş olan bu insan iskelet bakiyeleri aynı zamanda fosilleşmişlerdir de. Marifetli fosil insan (Fosil Homo Sapiens) kalıntıları üzerindeki araştırmalarıma devam ediyorum.

Yeni vesikalar eklenmek suretiyle tahminlerimi teyide çalışacağım” (Kökten 1959: 12).

Kadıpinarı (Gavurini) Mağarası Alanya’ya yaklaşık 15 km uzaklıktaki Oba Köyü yakınındadır. Çeşitli galerilerden oluşan mağara, yol seviyesinden 30 m yüksekten başlamakta ve yolun 3-4 m aşağısındaki dere düzeyine kadar inmektedir. Değinilen mağarada T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar ve Müzeler Dairesi Başkanlığı’ndan alınan 17.6.1988 tarih ve 5367 sayılı izinle 1988 yılında bir yüzey araştırması gerçekleştirildi. Mağara yüzeyinde Paleolitik materyal ele geçirilmemesine rağmen dönemi belli olmayan bol miktarda insan iskeleti parçaları bulunmuştur².

Araştırmamızda ele alınan ve envanter numarası 155-1-73 olan kafatasına ilişkin yazılı bir belgeye ne yazık ki rastlayamadık. Ancak Kökten’in çalışmalarını yakından izleyen ya da birlikte çalıştığı meslektaşlarından Soylu, Bostancı, Erden ve kafataslarının müzeye teslimi sırasında görevli bulunan Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü A. Gürkan Toklu’nun (sözlü görüşme 1990) beyanları değinilen kafatasının Antalya/Karain Mağarası’nda bulunduğunu göstermektedir.

1 numaralı fosilin bulunduğu Karain Mağarası Antalya’nın 30 km kuzeybatısındadır. 1946 yılından beri Kökten (1955) tarafından başlatılan prehistorik çalışmalar sonucunda mağarada Orta-Üst Paleolitik kültürlerle ilişkin bulgular ele geçmiştir. Gerek çevresinde yer alan ve Üst Paleolitik endüstriler içeren başka mağaralar, gerekse iskâna ilişkin çeşitli buluntular Karain ve çevresinin Paleolitik Çağ boyunca insanın yaşamasına elverişli ekolojik koşullara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Mağarada 1973 yılından başlayarak ara verilen kazı çalışmaları 1985 yılında Yalçinkaya (1986) tarafından yeniden canlandırılmıştır.

Metod

Malzemeler tanımsal olarak değerlendirilmiş, bunun yanı sıra somut metrik özelliklerinin de belirlenebilmesi için biyometrik ölçümleri alınarak, çağdaşı ya da yakın dönemlere ait popülasyon serileri ve fosil buluntularla

² Paleolitik dönemden beri iskân edildiği anlaşılan Alanya Kadıpinarı Mağarası halen herhangi bir koruma altında değildir. Bu yüzden mağarada bulunan materyal turistler ve yöre halkının tahribatına açık bulunmaktadır.

karşılaştırılarak profil grafik ve çizimleri aracılığıyla korelasyon yapılmıştır. Ayrıca, daha önceki çalışmalarda belirlenen sayısal değerler de karşılaştırma malzemesi olarak kullanılmıştır.

Bu karşılaştırmaların gerçekleştirilebilmesinin ön koşulu, fosillerin yaşadıkları dönemin saptanmasıdır.

Üç fosil kafatasının tarihlendirilmesi için Hızlandırılmış Radyo Karbon Tarihleme (Accelerated Radio Carbon Dating, ARCD) yöntemi uygulanmıştır. Bunun için gerekli resmi izin alınmış ve Oxford Üniversitesi'nin Accelerator Unit'inde söz konusu tarihleme yöntemi uygulanmıştır. ARCD küçük bir örnekle sonuç alınabilen gelişmiş bir tarihleme yöntemidir. Bu açıdan C¹⁴e göre daha gelişmiştir.

Tarihleme konusunda 1 numaralı kafatasına ilişkin özel bir durum ortaya çıktı. Değinen kafatasının sol yarısını örten kumtaşı da tarihleme açısından önem taşımaktaydı. Çünkü buradan alınacak sedimanın yatay kesiti, bu birikime neden olan akıntının eskiliğinin belirlenebilmesini sağlayacaktı. Böylece, doğal olarak, kafatasından daha sonraki döneme ait olan birikintinin de yaşı elde edilmiş olacaktı. Ancak fosilin orijinalitesinin bozulma riski nedeniyle sediman örneği alınmadan vazgeçildi.

Diğer taraftan, sözü edilen laboratuvar tarafından gönderilen raporda, sadece 2 numaralı ve Kadıpınarı Mağarası'na ait kafatası üzerinde ARCD uygulanabildiği belirtilmektedir. Diğer kafataslarından alınan örneklerde tarihleme için gerekli olan kollajen doku yeterli miktarda bulunmadığından ilgili yöntem uygulanamamıştır.

İncelenen fosil kafataslarına ilişkin biyometrik veriler genellikle Martin (Martin ve Saller, 1957) tekniği uygulanarak elde edilmiştir. Bu arada karşılaştırma açısından yararlı olacağı inancıyla Martin tekniğinde bulunmayan ve Howells'in (1973) geliştirdiği bazı ölçüler de ilave edilmiştir. Malzemenin elverdiği oranda mümkün olan en fazla ölçü alınmaya çalışılmış ve bunlardan yola çıkılarak çeşitli endisler hesaplanmıştır.

1 numaralı bireye ait kafatasının sağ yarısı kumtaşı ile kaplı bulunduğundan bu kısma ilişkin ölçüler ne yazık ki direkt olarak alınamamıştır. Ancak, bazı ölçüler sol yarımından alınarak, ikiyle çarpılmış ve ölçülerin değerinin bulunmasına çalışılmıştır (Tablo 1).

Fosillerin Tarihlendirilmesi

Yapılan bu araştırmada elimizdeki materyalin ait olduğu dönemin saptanması büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu materyalin çağdaşı diğer verilerle karşılaştırılabilmesi veya belirli bir zaman dilimi içindeki gelişim çizgisinin ortaya konulabilmesi için ait olduğu dönemin bilinmesi zorunludur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, elimizdeki fosil kafataslarından birincisinin Karain Mağarası'na ait olabileceğini düşünmekteyiz. Bu fosili çıkaran Kökten, buluntunun tarihine ilişkin herhangi bir şey kaydetmemiştir. Üstelik, ilgili materyalin mağaranın hangi noktasından çıktığını ve onunla birlikte başka bir buluntunun ele geçip geçmediğine ilişkin bir kayıt da bulunmamaktadır. Ancak bu fosil, değerli hocamız tarafından Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne teslim edilmiş ve Paleolitik döneme ait sergi malzemesi içine konulmuştur.

Bu kaydı dikkate alacak olursak, fosilin ait olduğu bireyin günümüzden 30-10 bin yıl öncesinde yaşamış Üst Paleolitik Çağı adamı olması muhtemeldir. Ancak bu verinin bilimsel olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü daha önce de değinildiği gibi Karain fosilinin Oxford Üniversitesi'nde Accelerator Unit'te yapılan analizlerde kollajen azlığı nedeniyle tarihlendirme işleminin gerçekleşemediği bildirilmiştir. Bilindiği gibi kollajen, kemiğin yapısında yer alan bir maddedir. Organizmanın ölümünden sonra zaman sürecinde kollajen miktarı giderek azalır. Bunun yanında Karain fosilinde tarihlendirme yapılamayacak kadar az kollajen bulunması da bizim için önemli bir veri kabul edilebilir. Bu yüzden eğer olağandışı kimyasal etkilere uğramamışsa bu fosilin ait olduğu bireyin yaşadığı dönemi Üst Paleolitik-Mezolitik Çağ'a kadar indirgememiz olanaklıdır.

Kadıpnarı Mağarası'nda bulunan fosillerin tarihlendirilmesine gelince; ne yazık ki 3 numaralı fosilde de Karain kafatasındaki kollajen yetersizliği karşımıza çıkmaktadır. İlk aşamada bu bulgu, Güney Anadolu'nun, bu birbirine yakın iki mağarasına ait fosillerin aynı çağda yaşamış iki insana ait olabileceğinin bir işareti sayılabilir. Ancak, kollajen bazen de dış etkenlerle kısa bir sürede kemik yapısından silinebilmektedir. Bu durumun Kadıpnarı'nın 3 numaralı fosili için geçerli olabileceği düşünülebilir. Çünkü 2 ve 3 numaralı fosiller aynı mağaradan ve birbirlerine çok yakın bir durumda bulunmuştur ve morfolojik açıdan da benzemektedirler. Bunlardan birisinde tarihlendirme için yeterli kollajen bulunması, ancak diğerinde bulunmaması, bu maddenin başlangıçta bu bireyde de varolabileceğini, ama bilemediğimiz

başka etkenlerin araya girmesiyle sonradan azaldığını akla getirmektedir. Aynı varsayım, kollajen yetersizliği gösteren Karain fosili için de akla gelebilir. Ancak bu fosilin genel morfolojik yapısı, bireyin Kadıpınarı'ndakilerden daha önceki bir dönemde yaşaması olasılığını kuvvetlendirmektedir. Kaş kemerlerinin çıkıntılı oluşu, hafif bir prognatizmanın varlığı, burun açıklığının genel görünümü, kafadamının basıklığı ve arkaya doğru uzanış şekli bireydeki primitif özellikleri ortaya koymaktadır. Bu özelliklerin fosil *Homo Sapiens* ve *Neanderthaloid* formlarda bulunduğu bilinmektedir.

2 numaralı Kadıpınarı kafatası üzerinde ARCD yöntemiyle yapılan laboratuvar analizi sonunda fosilin günümüzden 4910 $\pm$ 70 yıl öncesine ait olduğu ortaya çıktı. Böylece bu bireyin yaklaşık M.Ö. 3. binin başlarında yaşadığını kabul edebiliriz. Ancak bu bulgu Kökten'in yukarıda alıntı yaptığımız yazısında verdiği tarihle farklılık içindedir. Her iki Kadıpınarı fosili de *in situ* durumda belirli bir tabaka içinde bulunmadığından elimizde Üst Paleolitik'e konulabilmesini kuvvetlendirecek başka bir veri mevcut değildir. Bu nedenle ARCD metodunun verdiği sonucu dikkate almamız yerinde olacaktır. Kökten doğal olarak bu kafataslarını hem fosilleşmiş olduklarından hem de Kadıpınarı Mağarası'nda Aurignacien'in varlığına rastladığından Üst Paleolitik olarak düşünmüştür.

Anadolu'da insanın yerleşik hayata geçtiği Neolitik kültürden sonraki bir dönemde, Akdeniz bölgesinde hâlâ mağara insanının varlığını ileri sürmemiz kuşkuyla karşılanabilir. Ancak Anadolu'da birçok mağarada çok daha geç dönemde bile -sözgelimi Roma veya Bizans devrinde- yaşamış insanların yerleşimini gösteren izler bulunmuştur. Üstelik eski dönemlerin ilkel ulaşım koşulları içinde Anadolu gibi büyük ve farklı coğrafik koşullara sahip bir ülkede böyle bir durumla karşılaşmak olağandır.

Morfoloji

Materyalimiz biyometrik olarak ele alındığı gibi, deskriptif özellikleri açısından da incelenmiştir. Buna ilişkin gözlemlerimiz şöyledir:

1 numaralı kafatasında (Resim 1, 2, 3) maxilla, nasal, frontal ve parietal kemiklerinin sol yarımlarına ait bazı kısımlar mevcuttur. Kafatasının sağ yarısını kaplayan sertleşmiş kum tabakası sergilenme açısından orijinal bir görünüm vermesi nedeniyle temizlenmemiştir ve temizlenmesine izin de verilmemektedir.

Vertex ve bregma aynı yükseltidedir. Norma verticalis'ten bakıldığında tuber parietalelerde hafif bir çıkıntı yapma eğilimi gözlenir. Ancak gözlenebilen sol tarafta tuber parietale kopmuş ve kayıptır. Bu nedenle gelişme derecesi hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Frontal kemik arkaya doğru uzanmaktadır; bunun sonucunda coronal dikiş baş üzerinde önemli ölçüde geride yer almaktadır. Kafatasında kaş kemerleri ve glabella gelişmiştir. Sol tuber frontale hafifçe belirgin olup, arcus superciliaris üzerindeki derin çöküntü, kaş kemerlerinin çıkıntısını daha da belirginleştirmektedir.

Nasal kemik önde belirgin bir çıkıntı oluşturmaktadır ve naso-frontal dikiş ortada yarım daire şeklinde bir yükseltiye sahiptir. Sol göz çukurunun üst kenarı, horizontal bir durumda yana doğru uzanır ve incisura frontalis mevcuttur. Göz çukuru, kare şeklinde olduğu izlenimini vermektedir. Foramen infra orbitale çifttir.

Üstçenede hafif bir alveolar prognatizma mevcuttur. Apertura priformis sağda daha keskin bir kenara sahiptir. Burun açıklığı, kenarlarındaki kırık-tan dolayı şekil açısından kesin bir yargıya varmamızı engellemektedir. Ancak, hafifçe geniş olduğu izlenimi edinilmektedir. Kumtaşıyla kaplı olmayan ve görülebilir kısımlarda, üstçenedeki incisive'ler ve sol canine postmortem kayıptır. Maxillada sol ikinci kesici dişin taç kısmının yarısı ve kökü mevcuttur. Bu dişte aşınma belirgin düzeydedir. Yan dişlerin premortem kaybı nedeniyle damakta alveolar bölge belirgin bir şekilde düzleşmiştir ve torus palatinus mevcuttur.

Üstten görüldüğü kadarıyla, kafatası suturları açıktır. Sadece coronal suturun sol yarısı görülebilmektedir, ki burada da yer yer hafif kapanma izleri mevcuttur.

2 numaralı kafatası (Resim 4, 5): Bu kafatasının yalnızca calva kısmı ele geçmiştir. Calva'yı, sağ ve sol parietal, frontal, occipitalin squama kısmı ve sol temporalin squama, tympanic, pyramis ve mastoid kısımları oluşturmaktadır.

Frontal hemen hemen tamdır; bu kemiğin sadece incisura nasalis kısmıyla sağ ve sol orbita tavanının medial kısımlarından birer parça kayıptır. Glabella siliktir ve arcus superciliaris'ler hemen hiç gelişmemiştir. Supra orbital foramen yoktur. Her iki tarafta da incisura frontalis vardır. Tuber frontaleler orta derecede gelişmiştir. Alın dar ve arkaya doğru uzundur ve linea

temporalisin processus zygomaticus'tan belirgin bir şekilde başlayıp, arkaya doğru silikleştiği görülmektedir.

Temporal: Sol temporalin squama, tympanic, pyramis ve mastoid kısımlarının mevcut olmasına karşın, sağ temporalin yalnızca squamasının üst kısmına ait bir parça korunabilmiştir. Mastoid çıkıntının alt ucunun bir bölümü kopmuştur. Mevcut kısımdaki yana doğru genişleme bu çıkıntının gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Crista supramastoidea oldukça belirgindir. Porus acusticus externus ovaldir. Fossa mandibularis derindir. Pterion bölgesi her iki yanda da "H" şeklindedir.

Occipital: Bu kemiğin sadece squama kısmı mevcuttur. Lambda bölgesinden başlayarak alta linea nuchae superior'a kadar devam eden yumru şeklinde çok belirgin bir şişlik mevcuttur. Sol asterion bölgesinin hemen arkasında, linea nuchae superior üzerinde yaklaşık 1 cm çapında bir kabartı gözlemlenmektedir. Lambdoid sutur üzerinde *wormian* kemik yoktur. Suturların arasında dolgu maddesi bulunduğundan sutural yaş tayini yapılamamıştır.

Parietaller: Sol parietal tamdır, sağ parietalin margo squamosa'sının arka kısmının bir bölümü kopmuştur. Tuber parietaleler fazla belirgin değildir. Sutura sagittalis önde hafif bir kabartı oluşturmaktadır. Linea temporalis yukarıda da belirtildiği gibi parietaller üzerinde epeyce silikleşmiştir. Foramen parietaleler mevcut değildir ve coronal sutur arkasında post coronal çöküntü medialde yoktur. Bu oluşum yanlarda hafifçe belirgindir. Sagittal suturun lambdoid bölgesine yakın olan kısmında düzleşme yoktur. İç kısımda çimentolaşmış dolgu maddesi olduğundan parietal kalınlık alınamamıştır.

3 numaralı kafatası (Resim 6, 7, 8): Bu kafatası bir öncekiyle hemen hemen aynı kısımları içermektedir. Genel yapıları açısından da her iki kafatası büyük benzerlikler göstermektedir. Kafatasında frontal, sağ ve sol parietal, squama occipitalis, sol temporale ait squama, tympanica, pyramis ve mastoid kısımlarla ethmoid kemiğin üst kısmı mevcuttur.

Frontal: Kemiğin hemen hemen tamamı mevcuttur. Sadece sol orbital tavanın medialinin arka bölümü kopmuştur. Glabella ve arcus superciliarisler orta derecede gelişmiştir. Naso-frontal dikiş ortada yuvarlak bir biçimde yükselmektedir ve Naso-maxillar dikişten daha üst seviyededir. Margo orbitalisler yanlarda hafifçe aşağıya doğru inmekte olup, supra orbital foramen

ve incisura frontalisler yoktur. Frontal, dar ve arkaya doğru uzanan bir genel görünümüne sahiptir. Tuber frontale'ler orta derecede gelişmiştir. Frontal üzerinde, sağda tuberin altında, solda tuberin üzerinde, yine sağda tuber frontalisin arkasından başlayarak, arkada parietal üzerinde devam eden, solda biraz daha geriden başlayan ve genişliği 7 cm uzunluğu 9 cm'ye varan çukurlar vardır. Sol taraftaki derin çukurluğun ortasında yaklaşık 2-2.5 cm çapında bir delik bulunmaktadır.

Temporal: Sağ temporalin squamosa'sının pterion bölgesine komşu küçük bir parçası mevcuttur. Sol temporal, arcus zygomaticus ve mastoidin uç kısmı dışında hemen hemen tamdır. Mastoid 2 numaralı bireydekinden daha ince ve sivridir. Crista supramastoidea az gelişmiştir. Porus acusticus externus ovaldir. Pterion bölgesi her iki tarafta da "H" şeklindedir.

Occipital: Kemiğin yalnızca squama kısmı mevcuttur. Lambda bölgesinden başlayarak, alta linea nuchae superior'a kadar devam eden ve bir önceki bireydekine benzeyen yumru şeklinde bir çıkıntı mevcuttur. Bu durum bilindiği gibi, narin Akdeniz ırkının tipik bir özelliğidir.

Kafatasına norma verticalis'ten bakıldığında ovoid bir form sergilediği görülür. Vertex ve bregma aynı düzlemde yer alır. Suturlar açıktır. Parietal kalınlık 6 mm'dir. Kas tutunma yerleri bir önceki bireye oranla daha az belirgindir.

Parietal: Tuber parietaleler hemen hiç gelişme göstermezler. Kafada hafif bir asimetri mevcuttur. 2 numaralı kafatasında olduğu gibi linea temporalis'ler çok az belirgindir. Sagittal sutur'un lambda bölgesinde hafif bir çukurlaşma söz konusudur. Parietal kalınlık 6 mm olarak ölçülmüştür. Pterion bölgesi sağ ve solda "H" şeklindedir.

Bulgular ve Tartışma

İncelediğimiz üç kafatasından alınan ölçüler Tablo 1'de, bu ölçülerden yola çıkarak hesapladığımız endisler de Tablo 2'de gösterilmiştir.

1 numaralı bireyde parietal ve occipital olmadığı için kafatasının genel formu hakkında, kesin bir yargıya varılamamıştır. Ancak, alın ve yüze ilişkin ölçüler alınmış ve 3 endis değeri hesaplanabilmiştir. Buna göre, orta derecede yüksek alınlılar (orthometop) kategorisine giren birey, burun yapısı açısından da orta genişlikte (mesorrhin)'dir (Martin ve Saller 1957: 490-496). En büyük alın genişliğinin alınamamasına karşın stephanik genişliğin

maksimum alın genişliğine çok yakın değerler verdiği gerçeğinden hareketle, bireyin alınının yukarı-arkaya doğru genişleme derecesinin çok fazla olmadığı söylenebilir.

2 numaralı bireyde 1 numaralı bireyin aksine kafatasının genel morfolojisini belirleyebileceğimiz uzunluk, genişlik ve yüksekliğe ait ölçüler alınabilmiştir. Ancak yüz morfolojisine ait herhangi bir bilgi edinmemizi sağlayacak buluntular mevcut değildir.

Bu fosil dolikokran endis kategorisinin üst sınırında yer almaktadır. Ayrıca kafatası, hem uzunluğuna hem de genişliğine oranla yüksek bir yapıyı belirleyen, sırasıyla hypsikran ve akrokran endis değerlerini göstermektedir (Comas 1960: 407). Bireyin transvers alın endisi, alın genişliğindeki en küçük ve en büyük değerlerin birbirinden çok farklı olmadığına, dolayısıyla da alının yukarı-arkaya doğru genişleme derecesinin çok fazla olmadığına işaret eden 84,48 değerini vermektedir.

Alının genişliğinin kafatası genişliği oranına bakıldığında, bu bireyin geniş alınlı olduğu (eurymetop); alının yuvarlaklık derecesini gösteren sagittal frontal endis değeri açısından ise yuvarlak alınlılar (orthometop) içinde yer aldığı ortaya çıkmaktadır (Martin ve Saller 1957: 490-491).

Bu bireyin kafa kapasitesi Lee-Pearson formülüne göre $1287,64 \text{ cm}^3$ bulunmuştur. Sarasin'in (Martin ve Saller 1957: 470) sınıflamasına göre bu değer orta büyüklükteki bir kafatası hacmini göstermektedir.

3 numaralı bireyimiz çağdaşı olduğunu düşündüğümüz 2 numaralı bireyden biraz daha uzun ve dar kafa yapısına sahip olmakla birlikte, genel morfolojik çizgileri açısından bu bireye yakın benzerlikler sergilemektedir.

Bireyin cranial endisi çok dar ve uzun kafa yapısını belirleyen hyperdolikokran endis değeri içinde yer almaktadır. Kafa morfolojisini yükseklik açısından ele aldığımızda, bu değer uzunluk bakımından chamaekran, genişlik açısından ise metriokrandır (Olivier 1969: 133). Böylece uzunluğuna oranla az yüksek, genişliğine oranla ise orta derecede yüksek bir kafa yapısı belirlenmiş olmaktadır.

Bireyin transvers alın endisi yukarı-arkaya doğru orta derecede genişleyen bir alına, sagittal frontal endisi ise alının yuvarlak oluşuna işaret etmektedir. Alın genişliğinin kafa genişliğine oranı ele alındığında, ortaya çıkan eurymetop değer, bu bireyin geniş alınlı olduğunu göstermektedir (Martin ve Saller 1957: 490).

Cinsiyet ve Yaş

Tüm morfolojik özellikleri dikkate alındığında 1 numaralı bireyin erkek, 2 numaralı bireyin kadın ve 3 numaralı bireyin de büyük bir olasılıkla kadın olduğu anlaşılmaktadır. Her üç buluntuyu birbiriyle kıyasladığımızda, birinci kafatasının diğerlerinden çok daha kaba yapılı ve kas tutunma yerlerinin belirgin olduğu gözlenmektedir. Diğer ikisinde ise kas tutunma yerleri daha az belirgindir ve genel olarak narin bir yapı göze çarpmaktadır. Bu durum cinsiyet farkından kaynaklanabileceği gibi, ırksal farklılaşmadan da ileri gelebilmektedir.

1 numaralı bireyin mevcut olan suturları endokranialden kapanma derecesine göre değerlendirildiğinde, coronal suturun kapanmış olduğu, sadece orta bölgesinde (C_2) hafif izlerin bulunduğu görülmektedir. Sagittal suturun mevcut olan S_1 bölgesi ise tamamen kapanmıştır. Vallois'e göre coronal suturun ikinci bölgesi (C_2) 60 yaşından sonra S_1 ve C_1 bölgeleri ise 40-50 yaşları arasında kapanmaktadır (Knussmann 1980:145). Üstçenedeki bazı dişlerin de yaşam sırasında düştüğünü ve alveollerin kapandığını da göz önüne alacak olursak, bu bireyin orta yaşın üzerinde (40-60) olduğunu söyleyebiliriz.

2 numaralı bireyde ektokranial sutur kapanması incelenmiş ve lambdoid suturun tamamen açık, coronal ve sagittal suturların ise çok az kapanmış olduğu anlaşılmıştır. Buna göre, kafatasının genç erişkin bir bireye ait olduğu söylenebilir.

3 numaralı bireyde ise lambdoid sutur tamamen açıkken, sagittal suturun mevcut bölgesinde ve coronal suturda yer yer kapanma izleri görülmektedir. Sutur kapanması kriteri açısından ele alındığında bu birey 2 numaralı bireyle yaklaşık aynı yaşlarda -belki biraz daha yaşlı- olabileceği anlaşılmaktadır.

1 numaralı bireyin biyometrik verileri ile Mezolitik, Üst Paleolitik ve Neanderthaloid fosiller arasında yaptığımız karşılaştırma, Grafik 1'de sunulmaktadır³. 10 değişkenin kullanıldığı grafikte bu bireye alın ve yüz morfolojisi açısından en yakın grubun Mezolitik dönem insanları olduğu görülmektedir. Bunu Dar-es-Soltan buluntusu izlemektedir. Quafzeh fosili de alın

³ Profil grafiklerini oluşturmakta yararlandığımız değerler Genet-Varcin (1969, 1979) ve Martin ve Saller (1959)'den alınmıştır.

ölçüleri dışında diğer biyometrik veriler açısından fosilimize yakın değerleri sergilemektedir. Diğer fosillerin ise kimi ölçüleri yaklaşık sonuçlar verirken, kimi ölçüleri ise oldukça farklılık göstermektedir.

Sagittal frontal endisi temel alındığı Profil Grafik 2'de yine çeşitli Üst Paleolitik ve Neanderthaloid fosillerle karşılaştırılmıştır. Burada da görüleceği gibi, La Ferrassie, Dar-es-Soltan, Oberkassel ve Quafzeh buluntuları ile bu bireyimizin değerlerinin oldukça yakın olduğu ortaya çıkmaktadır. Fransa Mezolitik insanlarına ilişkin sagittal frontal endis değerinin bulunmaması nedeniyle bireyimizle bu açıdan yakınlıklarını belirleyememiş bulunmaktayız.

Evrimsel açıdan ve ırk belirlemede önemli bir kriter olan burun endisinden yola çıkılarak oluşturulan Profil Grafik 3'te de görüldüğü gibi, buluntumuza en yakın değerlerin Grotte du Cavillon, Fransa Mezolitik insanları ve Lautsch olduğu görülür. Diğer özellikleri açısından büyük benzerlikler gösteren Quafzeh ve Dar-es-Soltan fosillerinde burun endisinin sapma göstermesi ilgi çekicidir. Bu farklılık, sözü edilen her iki fosilin burun açıklığının 1 numaralı fosilden yüksekliğine oranla daha geniş olmasından kaynaklanmaktadır.

Buluntumuzun ve diğer fosillerin birbiriyle kıyaslandığı şekil 8'de de görülebileceği gibi, Karain kafatasının, Carigüela dışında diğer buluntulara-küçük farklılıklar olmasına karşın- genelde benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

1 ve 2 numaralı bireylerin ölçü ortalamalarının çağdaş Anadolu popülasyonlarıyla karşılaştırılması Profil Grafik 4'te sunulmaktadır. Bazı ölçüleri eksik olmasına karşın en yakın grup Yümüktepe'dir. Porionbregma yüksekliği ve alın endisi değişkenleri dışında kalan ölçüler açısından Troya Yümüktepe'yi, Şeyh Höyük iskeletleri de Troya'yı izlemektedir. Orta Anadolu buluntu yerlerinde ele geçen Ilıca-Ayaş ve Alaca Höyük buluntularının değerlerimizden oldukça farklılıklar göstermesi, buna karşın kıyı şeridinde yer alan popülasyonların değerlerimize daha yakın sonuçlar vermesi dikkat çekicidir. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, ticaret merkezi olan ve geçiş bölgesinde yer alan Kültepe iskeletleri ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan Lidar, yukarıda belirtilen iki grup arasında değerlere sahiptirler. Ancak vardığımız bu sonuç, grafikte yer alan popülasyonlardaki iskelet sayısının azlığı ve Anadolu'daki buluntu yerlerinde ele geçen iskeletlerin bir kısmının profil

grafiğe girebilecek yeterli sayıda metrik değere sahip olmaması nedeniyle ihtiyatla karşılanmalıdır.

Profil grafikte yer alamayan diğer toplumlarla yapılan karşılaştırma sonuçları şöyledir:

2 numaralı birey maksimum kafa uzunluğu açısından Alişar'da bulunan ve Bakır Çağı'na tarihlenen 1 numaralı bireyle (♀) (Şenyürek 1941), Kusura'da bulunan ve yine aynı çağda yaşamış 1 numaralı bireyle (♀) (Şenyürek 1941) uygunluk içerisindedir. Ancak Alişar'da yaşamış bireyin kafa genişliği daha büyük bir değere sahipken, Kusura'dan çıkartılan 1 numaralı birey (Bakır Çağ, ♀) 128 mm'lik değerle daha dar bir kafatasına sahiptir.

Kusura'da ele geçen 6 kadına ait (Kalkolitik-Bakır) endis ortalaması 76,75'tir (Kansu ve Atasayan 1939) ve sözkonusu iskeletimizden biraz daha yuvarlak bir kafa kapısını sergilemektedir. Hayaz Höyük'te bu iki yapının arasında bir değerle ise (endis 75,00, Erken Bronz, ♀) (Özbek 1984), Maşat Höyük'te çok daha dolikokranial bir formla karşılaşmaktayız. Bu höyükten ele geçen 7 numaralı erkek bireyin endisi 66,85'tir (Bakır Çağ) (Şenyürek 1946) ve daha çok 3 numaralı bireyimize yakınlık göstermektedir. Karataş'ta bulunan Erken Bronz Çağı'na ait 24 kadın iskeletinde bulunan 79,00 endis değeri mezosefal kategori içerisinde yer almaktadır ve her iki bireyimizden de daha yuvarlak bir kafa yapısına işaret etmektedir (Angel 1968). Büyük Güllücek'te yaşamış olan Kalkolitik dönem erkeğinde 70,93 olarak bulunan kafatası endisi (Şenyürek 1950) 3 numaralı bireyimize oldukça yakındır.

Frontoparietal endis açısından eurymetop olan 2 numaralı bireyimizin endis değeri (74,81), Troya I-IV katlarından çıkarılan dişi bireylerin endis ortalamasından (69,35) daha yüksek olup, 3 numaralı bireyimize daha yakındır. Troya'da yine aynı katlarda bulunan dört bireyin horizontal çevre ortalaması 510 mm, Karataş'ta ele geçen 24 kadının ortalaması ise 499,1 mm'dir. 2 numaralı bireyde de 502 mm, 3 numaralı bireyde ise 501 mm olarak bulunan bu değer Karataş popülasyonuna oldukça yaklaşmaktadır.

Kranial kapasite 2 numaralı bireyde 1287,64 cm³ olarak hesaplanmış olup, 1391,25 cm³ (n = 4)'lük Troya popülasyonundan oldukça düşüktür (Angel 1951); 1180,51 cm³'lük bir değer veren 3 numaralı birey daha da küçük bir kafa kapasitesini sergilemektedir.

Sonuç

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen ve Akdeniz Bölgesi'nden gelen üç fosil kafatasından ve calvasının ön yarısı ile yüzünün üst kısmı bulunan birincisi muhtemelen Antalya-Karain, sadece calvaları bulunan diğer ikisi ise Alanya Kadıpınarı mağaralarında bulunmuştur.

Antalya/Karain'den gelen kafatasında diğer ikisinden daha farklı bir yapı görülmektedir. Orta yaşın üzerindeki bir erkeğe ait olan bu kafatasında kaş kemerlerinin çıkıklığı, orta derecede prognatizma ve burun açıklığının genel şekli gibi morfolojik özellikler daha primitif bir görünüm sergilemektedir. Orta derecede yüksek alınlı ve orta derecede geniş burunlu olan bu bireyin kafatası basıktır ve arkaya doğru uzamaktadır. Üst Paleolitik-Mezopolitik ve Neanderthaloid buluntulardan paralel metrik değerleri verenler arasında profil grafik oluşturularak yapılan analizde bireyin Fransa'da Mezolitik dönemde yaşamış insanlarla ve Dar-es-Soltan buluntusuyla alın ve yüz yapısı açısından büyük yakınlık sergilediği anlaşılmıştır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 3. binin başında yaşadığını düşündüğümüz diğer iki bireyden 2 numaralı olanı uzun, dar ve yüksek kafa ve orta derecede genişleyen alın yapısına sahipken, 3 numaralı birey yine uzun, daha dar ve daha az yüksek bir kafa yapısını sergilemektedir. Genel yapıları arasında büyük benzerlik bulunan bu iki dişi bireyin ortalamasıyla Anadolu'daki çağdaş popülasyonların karşılaştırılmasından oluşturulan profil grafikte bireylerimizin Orta Anadolu'dakilerden çok, kıyı şeridi ya da geçiş yolları üzerinde yaşamış toplumlara benzerlik gösterdikleri izlenimi edinilmiştir.

Fosillerin Oxford Üniversitesi'nde tarihlendirilmesi konusundaki yardımlarından dolayı British Museum Natural History'den Dr. Chris Stringer'e ve şekillerin çiziminden dolayı Dr. İzzet Duyar'a teşekkür ederim. Ayrıca fosilleri incelemem için gerekli izni veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve çalışmalar sırasındaki ilgi ve yardımlarından dolayı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü elemanlarına minnet borçluyum.